حماسهٔ سیاسی در سیرهٔ حضرت زهرا سلام الله علیها ـ راحله کاردوانی، نهله غروی نائینی
فصلنامه تخصّصی مطالعات قرآن و حدیث **سفینه**
سال یازدهم، شماره ۴۳ «ویژه پژوهش‌های فاطمی»، تابستان ۱۳۹۳، ص ۹۸ ـ ۱۱۴

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.6.5]

حماسهٔ سیاسی در سیرهٔ حضرت زهرا سلام الله علیها

راحله کاردوانی *
نهله غروی نائینی**

چکیده: «حماسهٔ سیاسی» ترکیبی مبیّن حضور و نقش آفرینی آگاهانه و مؤثر در عرصهٔ سیاست در اوضاع و شرایط خاص تاریخی، اجتماعی و فرهنگی بوده و دارای مؤلفه‌ها و مصادیق متفاوتی در هر عصر و زمان است. سیرهٔ حضرت زهرا سلام‌الله‌علیها به ویژه خطاباتشان پس از ارتحال **پیامبر**ﷺ را می‌توان یک دستورالعمل عقیدتی، کلامی و سیاسی دانست که حکایت از بینش توحیدی و سیاسی زهرای مرضیه سلام الله علیها دارد. ایشان بارزترین مرجع رسیدگی به امور در دوران بحران سیاسی پس از رحلت پدر بود و شاید بتوان مهمترین رکن حیات ایشان را از جهات متفاوت، حماسه آفرینی‌های حضرتش در عرصهٔ سیاست و دفاع از اسلام دانست.

کلیدواژه‌ها: سیره حضرت زهرا سلام الله علیها/ حماسهٔ سیاسی/ ولایت/ الگوی امامت.

---

*. دانشجوی دکتری دانشگاه تربیت مدرس.
**. استاد دانشگاه تربیت مدرس.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.6.5]

مقدمه

حضرت زهرا سلام‌الله‌علیها آغازگر و بنیانگذار نهضت سیاسی دفاع از اسلام و حاکمیت آن در طول تاریخ است. ایشان با منشی که در عرصه‌های متفاوت خانوادگی و اجتماعی در دفاع از اسلام و مقام و شأن ولایت و امامت از خود ارائه داد، جبهه‌ای را گشود که مهمترین بازماندهٔ آن، گم نشدن اسلام در تاریخ است. اسلامی که از همان آغازین لحظات، پس از رحلت نبی اکرمﷺ، با انحرافی عظیم مواجه شد و در معرض ورود به سراشیبی تند نابودی و فراموشی قرار گرفت. به راستی می‌توان حضرت زهرا سلام الله علیها را اولین سرباز فدایی جبههٔ دفاع از امامت دانست که مسیر مبارزه تا پای جان برای تمامی اعصار و ملل نشانه‌گذاری کرد. دریافت و درک این نشانه‌ها و علائم که مستلزم تدبّر و کاوش در مجموعهٔ کاملی از رفتار، گفتار و تقریر زهرای اطهر سلام الله علیها است؛ می‌تواند موجد نگرش و حرکتی توأم با بصیرت و شور در هر مسلمان مجاهد باشد. بویژه برای زن امروز که اسوه‌ای درخور تبعیت را می‌طلبد تا در سایهٔ آن چگونه شدن و چگونه ماندن را دریابد، فاطمه زهرا سلام‌الله‌علیها بهترین و کامل‌ترین الگو است؛ زیرا که به فرمودهٔ رسول خداﷺ: «اگر همهٔ خوبی‌ها و کمالات به صورت شخصی درآید، آن شخص فاطمه است، بلکه از آن هم والاتر. دخترم فاطمه بهترین اهل زمین است؛ از جهت عنصر وجودی، شرافت و کرامت» (ابن شاذان،۱۴۰۷ق، ص۱۳۶؛ بحرانی اصفهانی،۱۴۱۳ق، ج۱۱، ص۱۲۷).

با عنایت به اینکه عرصه‌های مختلف حیات حضرت زهرا سلام الله علیها می‌تواند در الگوسازی برای زن مسلمان و در ابعادی خاص، برای هر انسان، مورد واکاوی قرار گیرد؛ در این پژوهش، بخشی از سیرهٔ حضرت سلام الله علیها که بطور خاص مورد نظر قرار دارد، ناظر به حضور و فعالیت‌های سیاسی ایشان است، که با تکیه بر مفهوم و شرایط خلق «حماسه» ارائه شده است. در این راستا ابتدا مفهومی از «حماسهٔ سیاسی» و

سپس مؤلفه‌های مختلف حضور حماسی حضرت زهرا سلام الله علیها در عرصهٔ نقش آفرینی سیاسی اعم از ویژگی‌ها و روش‌های مبارزه بیان شده است.

۱- مفهوم‌شناسی «حماسهٔ سیاسی»

حماسه واژه‌ای عربی و از ریشه «حمس» به معنای شدّت، صلابت، شجاعت، دلاوری، حمیّت (غیرت‌ورزی) و دلیری است (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج۶، ص۵۸ ؛ جوهری، ۱۴۱۰ق، ج۳، صص۹۱۹-۹۲۰). این واژه در فرهنگ فارسی نیز به معنای دلیری کردن و شجاعت آمده است (دهخدا، ۱۳۷۷، ج۶، ذیل واژهٔ حماسه؛ معین، ۱۳۶۰، ج۱، ص ۱۳۷۲).

در مورد واژهٔ «سیاست» معانی متعددی، در لغت و اصطلاح بیان شده است. بطوریکه گفته می‌شود بیش از دویست تعریف در مورد آن مطرح شده است. سیاست در لغت فارسی به معنای «تدبیر امور و مصلحت اندیشی و دور اندیشی» آمده است (دهخدا، ۱۳۷۷، ج۳۸، ذیل واژهٔ سیاست). در تعریف اصطلاحی آن امام خمینی(ره) می‌فرماید: «سیاست این است که جامعه را هدایت کند و راه ببرد، تمام مصالح جامعه و تمامی ابعاد انسان و جامعه را در نظر بگیرد و اینها را به طرف چیزی که صلاحشان هست هدایت کند». (موسوی خمینی، ۱۳۶۱، ج۱۳، ص۴۳۲)

براساس این تعاریف می‌توان گفت؛ با رویکردی اسلامی، «حماسه سیاسی» اصطلاحاً به کنش یا واکنشی در راستای هدایت و مصلحت اندیشی جامعه اطلاق می‌شود که مبتنی بر روحیه غیرت‌مندی، شجاعت، ایستادگی و عدالت‌خواهی است. لذا حماسه سیاسی در مفهوم اصلی خود، در شرایط خاص و توسط شخصیت‌های ویژه شکل می‌گیرد.

اسلام هر نوع حرکت و فعالیتی را که در ارتباط با حاکمیت و ادارهٔ امور جامعه رخ دهد، به عنوان یک فعالیت سیاسی جایز تلقی نمی‌کند. بلکه با تعریف اهدافی متعالی و با قرار دادن میزان و شاخص‌های ویژه، هر فعالیت را مورد سنجش قرار می‌دهد. به همین دلیل است که یک فعالیت‌سیاسی با ویژگی‌هایی خاص را «بغی» می‌داند و «باغی»

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.6.5]

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.6.5]

را مستحق مرگ می‌شمارد و فعالیت سیاسی دیگر را تحت عنوان «جهاد» ارزیابی کرده و برای «مجاهد» اجر عظیمی در نظر می‌گیرد. ورود به شناخت این اهداف، ویژگی‌ها و شاخص‌ها از رسالت و ظرفیت این مقاله خارج است. تنها باید در نظر داشت که اعتقاد به «عصمت» حضرت زهرا سلام الله علیها بر اساس آیه ۳۳ سوره احزاب "انما یرید الله لیذهب عنکم الرجس اهل البیت و یطهرکم تطهیرا" از ضروریات دین اسلام است و بر این مبنا، قول و فعل و تقریر ایشان برای ما حجت است. شخص مبارک حضرت زهرا سلام الله علیها نیز در خطبهٔ فدکیّه بر عصمت خویش تأکید کرده، می‌فرماید: «**ایهاالناس اعلموا انّی فاطمة و أبی محمدﷺ أقول عوداً و بدواً و لا أقول ما أقول غلطاً و لا أفعل ما أفعل شططاً** (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج۲۹، ص۲۲۳) ای مردم بدانید؛ همانا من فاطمه‌ام و پدرم محمد است، حرف اول و آخرم همین است، آنچه می‌گویم اشتباه نیست و آنچه انجام می‌دهم گزاف نیست».

علاوه بر این، براساس روایات متعددی (ر.ک: کلینی، ۱۴۰۷، ج۱، صص ۲۳۹ و ۲۴۰؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج۲۶، صص ۱۸ و ۴۴؛ صفار،۱۴۰۴ق، صص۱۵۲ و ۱۵۷) مصحف حضرت زهرا سلام الله علیها از جمله منابعی است که در اختیار پیشوایان معصومعلیهم‌السلام قرار داشته و به فرمودهٔ امام صادقعلیه‌السلام کتابی است که در آن تمامی حوادث و اخبار غیبی و جریاناتی که پادشاهان تا روز قیامت انجام می‌دهند آمده است (مجلسی،۱۴۰۳ق، ج۲۶: ص۱۸). وجود این کتاب، نشان از ارتباطات غیبی فاطمه سلام الله علیها با حضرت حق و بصیرت عمیق و خاص آن حضرت دارد. لذا در برداشت از سیرهٔ سیاسی زهرای مرضیّه سلام الله علیها علاوه بر آنکه به ارزیابی فعالیت‌ها بر مبنای شاخص‌های دین اسلام نیازی نیست، بلکه می‌توان هر عمل را به عنوان میزانی صحیح و کامل مورد نظر قرار داد. همچنین، نگاهی هر چند گذرا به خطابات حضرت سلام‌الله‌علیها به خوبی نمایان می‌سازد که دیدگاههای سیاسی ایشان مبتنی بر آگاهی، عقلانیت و جهان‌بینی توحیدی است.

۲- حماسهٔ سیاسی در سیرهٔ حضرت زهرا سلام الله علیها

برای دستیابی به ابعاد حماسه آفرینی‌های سیاسی حضرت زهرا سلام‌الله‌علیها باید به تاریخ یا آنچه از سیرهٔ ایشان اعم از گفتار و رفتار و تقریر نقل شده است، رجوع کرد. چرا که تاریخ، گویاترین زبان برای بیان حقایق است.

علیرغم آنکه حضور و فعالیت‌های سیاسی حضرت زهرا سلام الله علیها را نمی‌توان تنها به دوران ۷۵ روزه و به قولی ۹۵ روزهٔ حیات ایشان پس از رحلت رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله خلاصه نمود، لیکن مهمترین بخش حضور سیاسی زهرای‌اطهر سلام‌الله‌علیها را می‌توان در دفاع از مقام امامت، پس از رحلت رسول‌خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله و بروز انحراف در مسیر خلافت دانست. در این مجال، با تمرکز بر این مرحله از حیات سیاسی حضرت زهرا سلام الله علیها، ابعاد کلیِ بررسی حماسهٔ سیاسی در سیرهٔ ایشان را در سه بخش شرایط تاریخی، جامعیت در محتوا و روش‌های مبارزه مورد نظر قرار داده‌ایم که در ادامه به تفصیل بیان خواهند شد.

۳-۱- شرایط تاریخی

منظور از بُعد «شرایط تاریخی» در حماسه آفرینی سیاسی زهرای اطهر سلام الله علیها؛ وجود اوضاع و شرایط خاص تاریخی پس از رحلت رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله است. این دوران به دلیل وجود سه ویژگی، دچار بحران عظیمی بود. از یک سو در این دوران، شرایط خفقان حاکم بود، بطوریکه هیچ کس قدرت انتخاب نداشت. این شرایط را بخوبی می‌توان از گزارشات تاریخی که در مورد بیعت گرفتن از حضرت علی علیه‌السلام و برخی از اصحاب ایشان وجود دارد درک کرد.

هنوز از دفن پیامبر فارغ نشده بودند که خاندان پیامبر و دوستان ایشان را برای بیعت کردن تحت فشار قرار دادند و به سوزاندن خانهٔ آنان تهدید کردند. موضوع تهدید حضرت‌علی علیه‌السلام به سوزاندن خانه‌اش به تواتر قطعی ثابت شده است (ر.ک: شرف‌الدین، ۱۳۸۸،

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.6.5]

ص۷۴؛ ابن عبد ربه،۱۴۰۴، ج۲، ص۴۴۳و ج۳، ص۶۳؛ طبری، بی‌تا، ج۲، ص۴۴۳؛ ابن قتیبه دینوری،۱۳۲۲، ص۱۳؛ طبرانی،۱۴۰۴، ج۱، ص۶۲ به نقل از غروی نائینی،۱۳۸۹، ص۴).

در چگونگی رفتار با امیرالمؤمنین علیه‌السلام (پسر عمو و داماد پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله) نوشته‌اند؛ ریسمان به گردن علی علیه‌السلام انداختند، «کَالجَملِ المَخشُوش»، مانند شتری که استخوان بینی او را از عرض سوراخ کرده‌اند و در آن خشاش که چوبی مخصوص است، قرار داده‌اند (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج۸۲، ص۲۶۳). کنایه از اینکه کاملاً او را در کنترل داشتند.

در چنین موقعیت خطیری که حضرت علی علیه‌السلام به دلایل متعدد، سیاست سکوت اعتراض‌آمیز را اختیار کرده بودند (ر.ک: شرف‌الدین، ۱۳۸۸، ص۷۸) و فرزندانشان نیز به جهت صغر سن، دارای پذیرش مردمی برای اقدامات گسترده نبودند و نیز مسألهٔ غصب فدک – که به یک معنا غصب ولایت امیرالمؤمنین علیه‌السلام بود و دشمن به همین دید و نظر آن را از فاطمه سلام‌الله‌علیها گرفت– پیشامد کرده بود؛ فاطمه زهرا سلام‌الله‌علیها تنها حماسه آفرین میدان سیاست به شمار می‌رفت و به راستی در این میدان چنان مقتدر عمل نمود که طبق نقل مسعودی، تا ایشان در قید حیات بود، غاصبان خلافت نتوانستند از حضرت علی علیه‌السلام بیعت بگیرند (مسعودی، ۱۴۰۹ق، ج۲، ص۳۰۸).

نقل شده حضرت زهرا سلام‌الله‌علیها در آن موقعیت دشواری که در واقعهٔ سوزاندن درب منزلشان قرار داشتند، از پشت درب، در خطابه‌ای نسبت به مهاجمان از ولایت مولا علی علیه‌السلام دفاع کرده فرمودند: «گروهی که دیدارشان ناگوارتر از شما باشد سراغ ندارم، پیکر رسول‌خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله را در میان دستان ما واگذاشته رفتید و کار را در بین خود و بدون مشورت با ما تمام کردید و برای ما حقی قائل نشدید. گویا شما نمی‌دانید آن حضرت در روز غدیرخم چه فرمود. سوگند به خدا در آن روز، عقد ولایت را بر علی استوار ساخت تا بدین وسیله امید و آرزوی شما را از آن قطع کند و لیکن شما رشتهٔ روابط بین خود و پیامبرتان را بریدید و خداوند میان ما و شما در دنیا و آخرت داور و حسابگر است.» (مجلسی،۱۴۰۳ق، ج۲۸، ص۲۰) لذا زهرای مرضیّه سلام‌الله‌علیها در اوج صلابت

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.6.5]

و دلیری، از هیچگونه موقعیتی برای حماسه آفرینی در میدان سیاست غفلت نورزیده، به تمام و کمال، این رسالت الهی را به انجام رسانید.

جهت دیگری از شرایط تاریخی، پس از رحلت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم، روبرو شدن جامعهٔ مسلمانان با بحران عظیم انحراف از مسیر وحی و باز شدن باب اجتهاد در برابر نصّ در مسائل دین بود که کم کم به نقض سنت‌های رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم انجامید. اجتهاد در برابر نصّی که با تشکیل سقیفه و انتصاب خلیفه، علیرغم وجود حضرت علی علیه السلام که منتخب قطعیِ رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم با دستور وحی بود، آغاز شد و تا پایان خلافت خلفای ثلاثه، به سیلی ویرانگر نسبت به اصل و اساس دین اسلام مبدّل گشت. بطوریکه می‌بینیم تنها صد مورد از موارد برجستهٔ مخالفت با نصّ صریح دین و بدعت‌گذاری‌های فراوان خلفا را علامهٔشهیر، سیّدعبدالحسین‌شرف‌الدّین در کتاب «اجتهاد در برابر نص» با ذکر منابعی از شیعه و سنّی جمع‌آوری نموده است.

حضرت زهرا سلام‌الله‌علیها در خطبهٔ فدکیه می‌خواهد چنین مشکل بزرگی را که پس از رحلت رسول‌خدا صلی الله علیه و آله و سلم بر جامعهٔ مسلمانان حاکم شده، گوشزد کند و آن فکری است که در مقابل نص شروع شده و نمایانگرآن است که فردا اجتهادهای دیگری در مقابل نص ظاهر می‌شود. تاریخ گواه است که این پیش‌بینی زهرای مرضیه سلام الله علیها چگونه به وقوع پیوست. اینکه آن حضرت سلام الله علیها در خطابهٔ خویش در مسجد مدینه پیش از مخاطب قرار دادن خلیفه، فریاد مظلومانهٔ خود را متوجه مسلمانان می‌نماید و می‌فرماید: «شما بندگان خدا مورد امر و نهی او و حاملان دین و وحی او هستید و امانتداران خدا نسبت به خویشتن و مبلّغان او نسبت به ملتهایید» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج۲۹، ص۲۲۰)، در حقیقت وظیفهٔ هر مسلمان را در مقام یک فرد از امت برای تحقق بخشیدن به آرمان‌های حکومت اسلام گوشزد می‌کند و این امر، نشان از وجود بحرانی عظیم در آن عصر و زمان دارد. این بحران همان بحران رهبری امت است که موجب

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.6.5]

پیدایش دستگاه خلافت با وجود حضور ولیّ و وصی مورد وثوق و تأیید پیامبر اسلام شده است.

زهرا سلام الله علیها در خطبه‌ای که در جمع زنان مهاجر و انصار ایراد فرمود به گوشه‌ای از عواقب چنین انحرافی اشاره کرد: «... سوگند به جانم! کردارشان به بار نشسته. اندکی مهلت تا نتیجه دهد و بزاید. آنگاه به جای شیر، خون تازه و سمّ مهلک بدوشند و قدح را لبریز کنند و در آنجاست که باطل‌گرایان زیان می‌بینند و آیندگان از نتیجه کار گذشتگان آگاه می‌گردند... پس به دست شستن از جانتان آماده شوید و دل برای وقوع فتنه مطمئن دارید. و مژده باد شما را به شمشیر برّان و سلطهٔ تجاوزگر ظالم و آشوب فراگیر و استبداد و زورگویی ستمگران، به گونه‌ای که نصیبتان اندک و گروهتان بیچاره و مستأصل شود...» (همان، ج۴۳، ص ۱۵۸).

اولین نشانه‌های ایجاد انحراف از مسیر وحی و رسالت پس از ماجرای سقیفه، در خطبهٔ ابوبکر نمایان شد. نقل شده؛ وقتی ابوبکر آمد و بالای منبر نشست، ابتدا گریه کرد و بعد چنین گفت: «پیامبر اکرمﷺ در اتخاذ تصمیمات و ادارهٔ امور، مستظهر (یاری شده) به وحی بود. ولی اکنون که وحی آسمانی با رحلت نبی اکرمﷺ قطع شده است ناگزیریم در اتخاذ تصمیمات لازمه به اجتهاد و صواب دید فکری خود عمل کنیم». و بعد گفت: «ما نیز مانند شما گاهی نظر صحیح و گاهی راه خطا می‌پیماییم. اگر در امری اشتباه کردیم تذکر دهید و اشتباه ما را اصلاح کنید» (ابن قتیبه دینوری، ۱۳۶۳، ج۱، ص۱۶).

جهت سوم اوضاع تاریخی پس از رحلت پیامبرﷺ که در دامن زدن به پیشبرد اهداف غاصبان خلافت و متعرّضان به حریم ولایت بسیار تأثیرگذار بود، سکوت و کناره‌گیری خواص و یا به تعبیر زهرای‌اطهر سلام‌الله‌علیها «مَعشرَ النَّقیبه» به معنای «گروه بزرگان و یاران شریعت»، در برابر انحرافِ در حال وقوع و تعرّض نسبت به خاندان رسول‌خداﷺ بود. این ویژگی، به خوبی از خطابات مستقیم و غیرمستقیم آن حضرت

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.6.5]

سلام‌الله‌علیها به مسلمانان قابل درک است. ایشان در خطبهٔ فدکیه، با تندی و گلایه‌آمیز، ساکتین نسبت به فتنه و کسانی که با وجود سابقه عظیم در دفاع از اسلام و پیامبرﷺ، اکنون دچار سست عنصری و سهل‌انگاری در دفاع از حریم اهل‌بیت رسول خداﷺ شده‌اند را خطاب قرار داده، فرمودند: «ای گروه نقباء، ای بازوان ملت، ای حافظان اسلام، این ضعف و غفلت در مورد حق من و این سهل‌انگاری از دادخواهی من چرا؟ آیا پدرم پیامبر نمی‌فرمود: «حرمت هرکس در فرزندان او حفظ می‌شود»، چه به سرعت مرتکب این اعمال شدید، و چه با عجله این بز لاغر، آب از دهان و دماغ او فرو ریخت، در صورتی که شما را طاقت و توان بر آنچه در راه آن می‌کوشیم هست و نیرو برای حمایت من در این مطالبه و قصدم می‌باشد» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج۲۹، ص۲۲۶).

همچنین حضرت زهرا سلام‌الله‌علیها در بیانات خود خطاب به زنان مهاجر و انصار بر وجود و عواقب این مسأله تأکید کرده، فرمودند: «از مردانتان ناخشنودم... چه زشت است کندی در شمشیر و سستی در نیزه و پراکندگی در رأی... وای بر ایشان چگونه بنای حکومت را از پایه‌های استوار رسالت و زیر بنای نبوت و هدایت و فرودگاه جبرئیل و شخصیّت آشنای به امور دنیا و دین دور کردند؟! آگاه باشید این زیانکاری آشکار است...» (همان، ج۴۳، ص ۱۵۸).

بنابراین حضرت فاطمه سلام الله علیها با بصیرت و موقع‌شناسی لازم، هم پیشامد بحران را با تمام جوانب آن تشخیص دادند و هم با انجام سلسله فعالیت‌هایی، براستی حماسه‌ای سیاسی در آن شرایط پر تنش و آلوده به خشم نااهلان و سکوت و انزوای یاران رقم زد.

۳-۲- جامعیت در محتوا

گفته شد که یکی از ارکان مهم در شخصیت‌های حماسی، تشخیص مصالح جامعه و حرکت در مسیر تحقق آن است. با دقت نظری بر خطابات فاطمه سلام الله

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.6.5]

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.6.5]

علیها، جامعیت کلام ایشان که مبیّن قدرت بصیرت و تشخیص مصالح جامعه توسط حضرت سلام‌الله‌علیها است، کاملاً روشن است. ایشان در خطابات خود تنها به بعد سیاسی و اجراییِ قضایا نظر ندارد، بلکه تمام ابعاد و جهات قضایا- به خصوص ابعاد معنوی- را مورد توجه قرار داده، افق‌های دور مسأله را نیز می‌بیند.

خطابهٔ زهرای‌اطهر سلام‌الله‌علیها در مسجد مدینه، یک دائرة المعارف عقیدتی، کلامی، تاریخی، سیاسی و حتی روانشناسی است که به صورت کاملاً نظام‌مند و با لحاظ سلسله مراتبی منطقی ایراد شده است. به طوریکه به خوبی می‌توان جامع‌نگری و جمعیت خاطر شخصیت اندیشمند حضرت زهرا سلام الله علیها را درک کرد و بدون احساس سردرگمی و تشتت، از معارف این خطابه بهره برد. ایشان ترسیمی کلی از ایدئولوژی سیاسی اسلام، شامل تبیین وضع موجود (انحراف از مسیر امامت)، وضع مطلوب و آرمانی (اطاعت از امامت و اهل‌بیت برای رسیدن به سعادت) و طریق رسیدن به وضعیت آرمانی (با تمسک به قرآن و آموزه‌های اهل‌بیت) را ارائه داده است.

حضرت زهرا سلام‌الله‌علیها در این خطابه، کلام خویش را پس از حمد و ثنای الهی، با مبانی مهم اعتقادی آغاز می‌کنند و مباحث عمیقی را در موضوعات توحید و سپس نبوت مطرح کرده، متذکّر تأثیر رسول اکرمﷺ در زندگی مردم می‌شود. آنگاه مردم عصر خویش را مورد خطاب قرار داده، می‌فرماید: «شما برای اسلام خیلی زحمت کشیدید.» تا حق زحماتی که مردم جهت برپایی اسلام متحمل شدند، ضایع نشود و از سوی دیگر، یادآوری کند که وجود این اسلامی که می‌خواهیم پابرجا بماند، حاصل زحمات خود شما نیز هست. سپس همین جمعیت را به جهت سستی‌ها و غفلت‌ها- یشان در رابطه با نحوهٔ حاکمیت بعد از رحلت‌رسول‌خداﷺ به شدت مورد انتقاد قرار می‌دهد. لذا از آن جهت که مردم زحمت کشیدند و انقلابی اسلامی را به ثمر رساندند، آنها را مورد توجه قرار می‌دهد و از آن جهت که همین مردم نسبت به ادامهٔ انقلاب

غفلت کردند و تداوم اسلام را در مدیریت اجرایی یک انسان معصوم نمی‌بیند، متعرّض آنهاست و خطر آن را گوشزد می‌کند. در ادامهٔ سخن به لزوم تبعیت از قرآن اشاره دارند. چرا که این تبعیت از قرآن است که به راحتی آنها را به سوی علی‌علیه‌السلام به عنوان امامی معصوم راهنمایی می‌کند. در ادامه به فلسفهٔ احکام اشاره‌ای دارند تا روشن شود که این خانواده به باطن دین دسترسی دارند و سپس خودشان را معرفی می‌کنند که بسی جای تأمل دارد. مگر مردم ایشان را نمی‌شناختند؟ در حقیقت ایشان با تذکری تلخ، اشاره می‌کند که **من همان فاطمه‌ام** که رسول خداصلی‌الله‌علیه‌وآله بارها در مورد وی با شما سخن می‌گفت.

آن حضرت می‌خواست بفرماید که من همان فاطمه‌ام که رسول الله فرمود: "انما فاطمه بضعه منی فمن اغضبها فقد اغضبنی" (قندوزی،۱۳۸۵،ج۱، ص۱۶۹؛ مجلسی، ج۴۳، ص۳۹).

زهرای مرضیّه سلام الله علیها در فرازهای بعدی کلام، وارد اصل مباحث سیاسی می‌شود و پس از بیان شرایط تحقق انقلاب دینی در جامعه و تأکید بر نقش امیرالمؤمنین‌علیه‌السلام در این مسأله، به جایگاه و خصوصیات نفاق و علت سر برآوردن چهرهٔ نفاق در جامعه پس از رحلت پیامبر اکرمصلی‌الله‌علیه‌وآله می‌پردازد. آنگاه عملکرد و روش غصب خلافت را روشن می‌کند. سپس دروغ غاصبان و باطن شعارهایشان را برای بالا بردن سطح هوشیاری اجتماعی مردم آشکار می‌سازد تا بخوبی جایگاه حیله و مکر نفاق در این موضوع روشن شود. سپس در ادامهٔ سخن، مسألهٔ غصب فدک را به عنوان نمونه‌ای از ضعف‌های خلیفه و عمل وی برخلاف نص قرآن، با استنادات روشن قرآنی بیان می‌کنند. ایشان در یک مباحثهٔ علمی با ابوبکر، منطق او را که منکر ارث بردن فاطمه سلام الله علیها از پدرشان است نقض می‌کند تا روشن شود کسی که قرآن و دین را نمی‌فهمد، چگونه خلیفهٔ مسلمانان شده است؟ زهرای اطهر سلام الله علیها به درستی با طرح نمونه‌ای عینی و روشن، به اثبات غصب خلافت می‌پردازند و البته این نمونه را

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.6.5]

پس از بیان مبانی و کلیات بحث خویش در نظام موضوعات خود مطرح می‌کند.

حضرت زهرا سلام‌الله‌علیها در مباحث پایانی خطابهٔ خود اذعان دارند که من همهٔ این مطالب را برای اتمام حجت بیان کردم تا چراغ هدایت و عامل تغذیهٔ انسان‌های هوشیار در تمام طول تاریخ باشد. لذا خطاب اصلی حضرت سلام الله علیها به ادامه‌دهندگان نهضت دفاع از اسلام در تمامی اعصار است. چرا که به روشنی بیان می‌کنند که دیگر انتظار همراهی از آن جمعیتی که اطراف ایشان هستند را ندارند. می‌فرمایند: «آگاه باشید من گفتم آنچه را گفتم در حالیکه به روش وانهادن و یاری ندادن که در سینه‌هاتان جای گرفته و منش پیمان‌شکنی که بر دلهاتان نشسته آشنایم». (مجلسی،۱۴۰۳ق، ج۲۹، ص۲۲۸)

همچنین حضرت زهرا سلام الله علیها به خوبی روانشناسیِ انسانهای مسامحه کار نسبت به این حماسه را مطرح می‌کند. ایشان علل دل بستن به آسایش دنیا و گرایش به رفاه‌زدگی و ثروت‌اندوزی را به عنوان عوامل اصلی پشت کردن به معصوم‌علیهم‌السلام بیان کرده، گام نهادن در مسیر دفاع از اسلام را در گرو هوشیاری و تقوا می‌داند.

جامعیت محتوا و فصاحت و بلاغت در کلام زهرای مرضیّه سلام الله علیها در این خطابه، به گونه‌ای است که شاید بتوان گفت این خطبه، مادر نهج البلاغه است. چرا که عصاره‌ای از سلسله بحث‌های اصلی مولاعلی‌علیه‌السلام که پس از این خطابه ایراد شده و در نهج‌البلاغه گرد آمده‌اند؛ در خطابهٔ فاطمه سلام‌الله‌علیها قابل درک است. به ویژه که این خطابه سالها پیش از خطبه‌های امیرالمومنین‌علیه‌السلام ایراد شده است.

۳-۳- روش‌های مبارزه

توجه به روش‌های مبارزه در حماسه سیاسی حضرت زهرا سلام الله علیها از ملزومات اصلی کسب شناختی کلی از ابعاد این حماسه است. ایشان از روش‌های متفاوت و متناسب با زمان و مخاطب خویش استفاده کرده‌اند و به راستی که ماندگاری حرکت و پیام الهی خود در دفاع از اسلام و مقام ولایت را به این وسیله تضمین

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.6.5]

نموده‌اند.

۳-۳-۱ خطابه‌های روشنگر

یکی از روش‌های اصلی مبارزه در حرکت زهرای اطهر سلام الله علیها، ایراد خطابه بوده است. ایشان از همان آغازین روزهای غصب خلافت، با این روش به علنی ساختن حرکت و هدف خویش پرداختند. خطابه‌ای را در مسجد پیامبرﷺ -که مهمترین مکان سیاسی- اجتماعی عصر ایشان به شمار می‌رفت- خطاب به تمامی مسلمانان و خلیفهٔ وقت ایراد فرمودند، خطابه‌ای دیگر را در پشت درب نیمه سوختهٔ منزل در هنگام هجوم غاصبان که برای بیعت گرفتن از امام علی علیه‌السلام آمده بودند، خطاب به مهاجمان بیان کردند و خطابه‌ای رانیز در بستر بیماری در آخرین روزهای حیات خویش خطاب به گروهی از زنان مهاجر و انصار که به عیادت ایشان رفته بودند بیان فرمودند و در حقیقت با این خطاب، میدان مبارزهٔ سیاسی را به درون خانه‌های مدینه کشاندند. در کنار اینها، چهل شب به همراه علی بن ابی‌طالب علیه‌السلام با یاران گذشتهٔ رسول خداﷺ به صورت خانه به خانه ملاقات داشتند و سخنان رسول اللهﷺ و جانشینی بر حق حضرت امیر علیه‌السلام و غصب خلافت را گوشزد و اتمام حجت می‌نمودند.

زهرای مرضیه سلام الله علیها در خطابات خود با صراحت لهجه و استناد به آیات وحی، سعی در برانگیختن و بیدارسازی جمعیت مسلمانان، رسوا کردن خلیفهٔ وقت و مبارزه با بدعت‌گذاری در دین داشتند.

۳-۳-۲ سکوت اعتراض

از دیگر روش‌های زهرای اطهر سلام الله علیها، اختیار سکوت اعتراض‌آمیز و بی‌اعتنایی و تحقیر غاصبان است. ایشان پس از توبیخ و تهدید غاصبان و اتمام حجت با آنها و ساکتین نسبت به فتنه؛ موضع اعتصاب سخن (سکوت سیاسی) در برابر حاکمان وقت اتخاذ کردند. ایشان پس ازخطابهٔ غرّای خود در مسجد و دفاع از فدک و استیضاح

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.6.5]

خلیفهٔ وقت، رسماً به ابوبکر اعلام کرد: «اگر فدک مرا پس ندهی تا زنده هستم با تو سخن نمی‌گویم» (همان،ج۲۹،ص۲۲۷). به همین دلیل، هرجا به ابوبکر برمی‌خورد، صورت را برمی‌گردانید و با او حرف نمی‌زد (سیوطی،۱۴۱۴ق،ص۶۷؛ بخاری،۱۴۰۱ق، ج۸، صص۲۶و۲۱۰). همچنین نقل شده که در آخرین روزهای حیات حضرت زهرا سلام‌الله‌علیها وقتی ابوبکر و عمر تقاضای ملاقات ایشان را کردند، ابتدا فاطمه سلام‌الله‌علیها نپذیرفت و زمانی که بعد از تقاضای امیرالمؤمنین علیه‌السلام پذیرفت، چنان با سردی برخورد کرد که گزارش آن دیدار به یک سند تاریخی برای اثبات خشم آن حضرت نسبت به خلفا تبدیل گردید (ر.ک: مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج۴۳، صص۱۹۸ و۱۹۹). این سکوت و تحقیر، برای اذهان عمومی مردم بسیار سؤال برانگیز و جالب توجه بود که چرا از حضرت زهرا سلام الله علیها که در تمامی مراحل مبارزاتشان، حرکت و حضور را می‌دیدند، اکنون چنین منشی دیده می‌شود. در حقیقت این سکوت، خودش نوعی حضور قدرتمند و آگاهانه از سوی حضرت سلام الله‌علیها بود. چرا که اذهان عمومی را از جهات مختلفی تحت تأثیر قرار می‌داد و مهمترین جهت آن این بود که مبیّن خشم دخت نبی بود. خشمی که به فرمودهٔ رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله موجب خشم خدا و رسول او است (همان، ص۱۹).

۳-۳-۳ گریستن

از دیگر روش‌های حماسه‌سازی زهرای‌مرضیّه سلام‌الله‌علیها در عرصهٔ سیاست، بروز رفتار سیاسی در قالب گریستن در سوگ نبی‌خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله بود، که عمدتاً در مراکز اجتماع مسلمانان (بر سر قبر رسول خدا، شهدای احد و قبرستان بقیع) انجام می‌شد (علم الهدی، ۱۳۶۹، ص۳۸). نقل شده یکی از پنج نفری که در دنیا بسیار گریسته‌اند، حضرت زهرا سلام الله علیها می‌باشند (حسینیان قمی، ۱۳۷۹، ص۱۲۹)، که این مسأله نشان از عمیق بودن درد و رنج ایشان دارد. حضرت سلام الله علیها در بیان احوال خود در پاسخ به امّ سلمه فرمودند: «در میان انبوه غم و گرفتاری هستم: از دست دادن پیامبر و مورد ستم قرار

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.6.5]

گرفتن وصی او». (مجلسی،۱۴۰۳ق، ج۴۳، ص۱۵۵) لذا ناراحتی ایشان بیشتر به خاطر سرنوشت مسلمانان بوده تا وضعیت روحی خویش. زیرا در سخن خویش از دو عنوان پیامبر و وصی استفاده می‌کنند نه پدر و همسر. لذا ایشان در بیان علل اندوه خویش، به مسائل اجتماعی اشاره دارند و نه مسائل خانوادگی.

در سؤال و جواب‌های دیگری، زهرای مرضیّه سلام‌الله‌علیها از ستم روا داشته شده بر وصی پیامبر گله می‌کند و آنرا علت اندوه خویش بیان می‌نماید (دشتی،۱۳۷۲، ص۲۴۵). لذا گریه‌های علنی ایشان نماد یک رفتار سیاسی در مقابل حکومت غاصب بوده که به دلایل انحراف حکومت اسلامی از مسیر اصلی خویش، از دست رفتن زحمات پیامبر اسلام ﷺ، ابراز خشم و ناراحتی از حکومت انحرافی و نشان دادن نگرانی خویش از وضع موجود انجام شده است.

تأثیر این روش مبارزهٔ زهرای اطهر سلام الله علیها کمتر از خطابهٔ ایشان نبوده و این تأثیر را می‌توان از ماندگارترین پیام‌های مبارزات سیاسی ایشان به شمار آورد. چرا که این گریه‌ها با ظاهر عاطفی، معنایی عقلانی در خود نهفته داشتند تا تاریخ عقلا را به فکر وادارند که چرا حضرت زهرا سلام الله علیها که از نابینا چهره می‌پوشاند، گریه و اندوهش روز و شب در فضای مدینه می‌پیچید؟! این اشک، اشک خردمندانه‌ای است تا فردی که از کمترین اندیشه برخوردار است، به تأمل بنشیند و با خود بگوید مگر چه حادثه‌ای رخداده که باید فاطمه زهرا سلام الله علیها به جهت آن اشک بریزد؟ لذا این اشک، نشانهٔ آگاهی و درک از وقوع فاجعه‌ای بزرگ در فرهنگ بشریت است.

۳-۳-۴ وصیت سیاسی

وصیت سیاسی زهرای مرضیّه سلام الله علیها، مبنی بر تدفین شبانه و قبر مخفی (بخاری،۱۴۰۱، ج۵، ص۱۳۹؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج۴۳، ص۱۹۲)، که با هیچ گونه تحریف و دستبردی از تاریخ محو نشد، آخرین اقدام هوشمندانه در حماسه آفرینی حضرتش و به نوعی تیر

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.6.5]

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.6.5]

خلاص ایشان به سوی حیثیت و مشروعیت خلیفهٔ وقت بود. زیرا حضرت زهرا سلام الله علیها به خوبی می‌دانستند که صحابهٔ دیروز و حیله‌گران امروز با شرکت در مراسم تدفین وی، درصدد احراز مشروعیت برای خویش می‌باشند. از این رو با این حرکت سیاسی خود مبنی بر تدفین شبانه و مخفی بودن قبرشان، به همگان فرمودند که اجرای اسلام واقعی بدون حکومت اسلامی امکان‌پذیر نیست و مسند حکومت اسلامی برازندهٔ غاصبان خلافت و امامت معصوم علیهم‌السلام نمی‌باشد. ایشان در حقیقت با این عمل، انزجار خویش را هم از غاصبان حکومت و هم از مسلمانان منفعل در برابر حکومت جور که با سکوت خود به تحقق حکومت غاصب یاری رساندند، اعلام داشتند.

نتیجه‌گیری

فاطمهٔ زهرا سلام الله علیها با خطابهای فرازمانی و فراجنسیتی خویش، به هر انسان مسلمانی می‌آموزد که در موضع اعتراض چگونه باشد. ایشان مبارزه با غاصبان را از طریق رفتارهای سیاسی خویش، عملاً به شیعیان می‌آموزند و با اشاره به مبارزات پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله و امام علی علیه‌السلام در خطابات خود، مهمترین عنصر ایدئولوژی سیاسی شیعه را برای مسلمانان آینده ترسیم می‌کند که آن عدم سازشگری با دشمن است.

بنابراین مهمترین محورهای مبارزات سیاسی حضرت زهرا سلام الله علیها را می‌توان در موارد ذیل خلاصه نمود:

۱. تبیین ریشه‌ها و عواقب حاکمیت غیرمعصوم بر جامعهٔ مسلمین
۲. بیان فلسفهٔ امامت اهل‌البیت علیهم‌السلام بر جامعهٔ اسلامی
۳. تبیین چگونگی ایجاد و رسوخ نفاق در جامعه
۴. اثبات انحراف پیش آمده در حاکمیت
۵. اعلان عدم مشروعیت خلافت ابوبکر
۶. مقابله با توطئه ترور شخصیت حضرت علی علیه‌السلام

۷. مبارزه با تساهل و تسامح خواص

۸. تبیین عوامل تساهل مسلمین نسبت به حاکمیت غیرمعصوم علیهم‌السلام

منابع

۱. ابن شاذان، محمدبن‌احمد، **مائةمنقبةمن‌مناقب‌امیرالمؤمنین و الائمه**، ۱۴۰۷ق، قم: مؤسسهٔ الامام المهدی(عج).

۲. ابن عبد ربه، احمد بن محمد، **العقد الفرید**؛ تحقیق مفید محمد قمیحه، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۰۴.

۳. ابن قتیبه دینوری، عبدالله بن مسلم، **الامامة و السیاسه**، ۱۳۶۳، قم: منشورات رضی.

۴. ابن منظور، محمدبن مکرم، **لسان العرب**، ۱۴۱۴ق، بیروت: دارصار.

۵. بحرانی اصفهانی، عبدالله بن نورالله، **عوالم العلوم و المعارف**، ۱۴۱۳ق، قم: مؤسسة الامام المهدی(عج).

۶. بخاری، محمدبن اسماعیل، **صحیح بخاری**، ۱۴۰۱ق، بیروت: دارالفکر.

۷. حسینیان قمی، مهدی، **زخم خورشید (کاوشی در زندگی حضرت زهرا)**، ۱۳۷۹، تهران: امیرکبیر.

۸. جوهری، اسماعیل بن حماد، **الصحاح- تاج اللغة و صحاح العربیه**، ۱۴۱۰ق، تحقیق احمد عبدالغفور عطار، بیروت: دارالعلم.

۹. دهخدا، علی اکبر، **لغتنامه**، ۱۳۷۷، چاپ دوم از دورهٔ جدید، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.

۱۰. سیوطی، جلال الدین، **مسند فاطمه الزهرا و ما ورد فی فضلها**، ۱۴۱۴ق، بیروت: دار ابن خرم.

۱۱. شرف الدین، عبدالحسین، **اجتهاد در مقابل نص**، ۱۳۸۸، ترجمه علی دوانی، چاپ یازدهم، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر نشر اسلامی.

۱۲. طبرانی، سلیمان بن احمد؛ **المعجم الکبیر**؛ تحقیق حمدی عبدالمجید السلفی، چاپ دوم، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۴.

۱۳. طبری، محمد بن جریر، **تاریخ طبری**، بیروت، موسسه الاعلمی، بی‌تا.

۱۴. علم الهدی، سیداحمد، **اشک‌های فاطمه سلام الله علیها**؛ پشتوانهٔ علی علیه‌السلام، ۱۳۶۹، تهران: صدر.

۱۵. قندوزی، سلیمان بن ابراهیم الحنفی، **ینابیع الموده**، قم، نشر دار الکتب العراقیه، ۱۳۸۵.

۱۶. کلینی، محمدبن یعقوب، **الکافی**، ۱۴۰۷، چاپ چهارم، تهران: دارالکتب الاسلامیه.

۱۷. مجلسی، محمدباقربن محمدتقی، **بحارالأنوار**،۱۴۰۳، چاپ دوم، بیروت: دارإحیاء التراث العربی.

۱۸. مسعودی، علی بن حسین، **مروج الذهب**، ۱۴۰۹ق، بیروت: دارالفکر.

۱۹. معین، محمد، **فرهنگ فارسی**،۱۳۶۰، چاپ چهارم،تهران: امیرکبیر.

۲۰. موسوی خمینی، سیدروح الله، **صحیفه نور**،۱۳۶۱، تهران: ارشاد اسلامی.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.6.5]